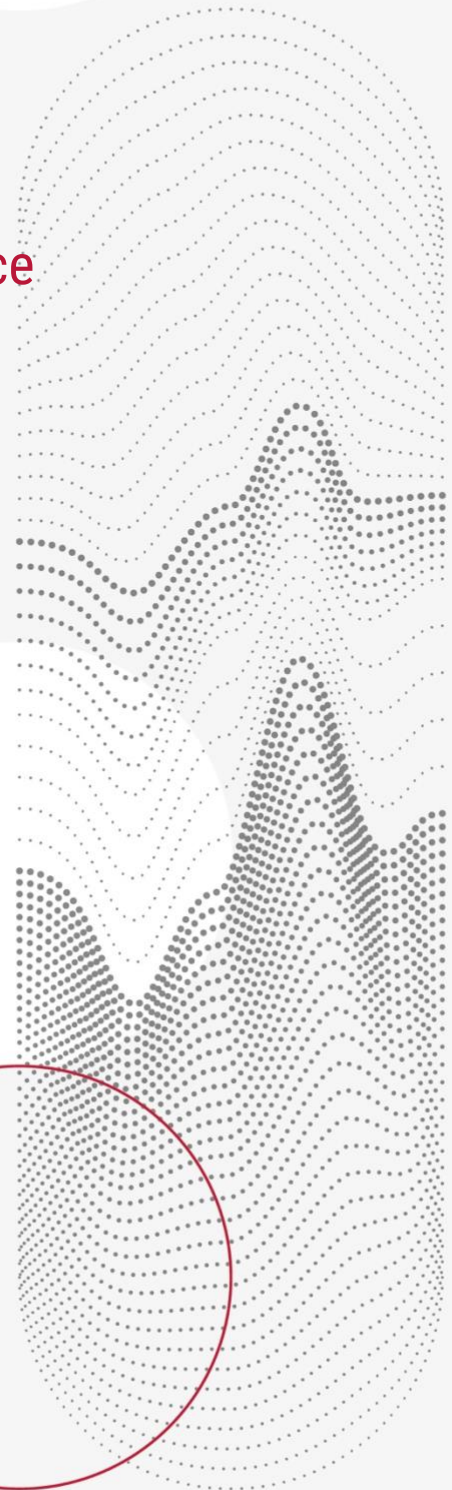
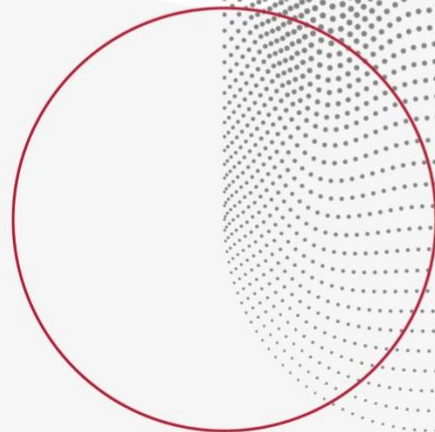
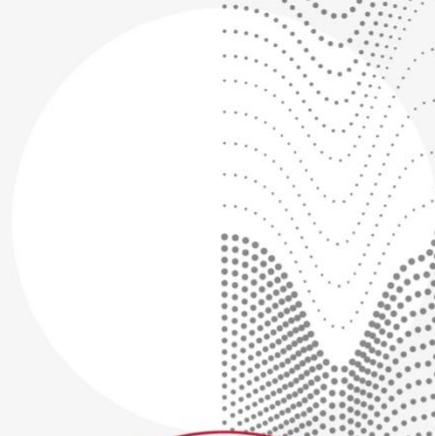
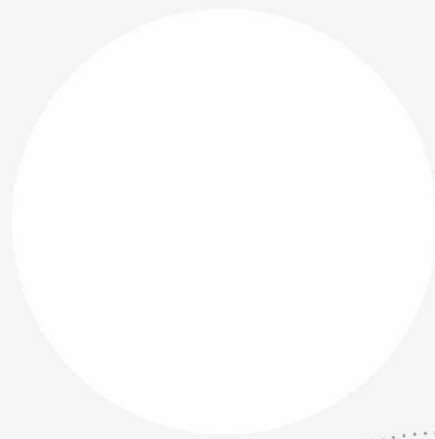

IBS RESEARCH REPORT 01/2023
MARZEC 2023

Ubóstwo energetyczne kobiet w Polsce

Joanna Mazurkiewicz
Aleksandra Prusak
Jakub Sokołowski
Jan Frankowski

Ubóstwo energetyczne kobiet w Polsce[•]

Joanna Mazurkiewicz[♦]

Aleksandra Prusak[♥]

Jakub Sokołowski[♠]

Jan Frankowski[♣]

Abstrakt

Kobiety, które samodzielnie prowadzą gospodarstwa domowe, są grupą społeczną silnie narażoną na ryzyko ubóstwa energetycznego. Ponad 12% gospodarstw domowych prowadzonych przez kobiety w Polsce zmagają się z tym problemem. Jest to związane z osiągnięciem niskich dochodów wynikających z luki płacowej i emerytalnej. Dodatkowo, wyższe ryzyko ubóstwa energetycznego jest warunkowane potrzebami energetycznymi i rolami przypisywanymi kobietom w gospodarstwach domowych (np. opieką nad dziećmi i starszymi osobami). Ograniczanie ubóstwa energetycznego powinno obejmować działania wspierające poprawę warunków mieszkaniowych: (1) prefinansowanie inwestycji termomodernizacyjnych dla osób o niskich dochodach, (2) wsparcie samorządów w budowaniu i modernizacji mieszkań komunalnych oraz rozwoju alternatywnych form mieszkaniowych dla osób w kryzysie ubóstwa.

Słowa kluczowe: ubóstwo energetyczne, warunki mieszkaniowe, nierówności społeczne

JEL: D10, I14, I32, R29

[•] Raport został zrealizowany ze środków European Climate Foundation. Treść niniejszej publikacji wyraża poglądy autorów i niekoniecznie jest tożsama ze stanowiskiem Instytutu Badań Strukturalnych. Stosuje się zwyczajowe zastrzeżenia. Wszystkie błędy są nasze.

[♦] Instytut Badań Strukturalnych, e-mail: joanna.mazurkiewicz@ibs.org.pl

[♥] Instytut Badań Strukturalnych, e-mail: aleksandra.prusak@ibs.org.pl

[♠] Instytut Badań Strukturalnych; Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk Ekonomicznych, email: jakub.sokolowski@ibs.org.pl

[♣] Instytut Badań Strukturalnych; Instytut Filozofii i Socjologii PAN, e-mail: jan.frankowski@ibs.org.pl

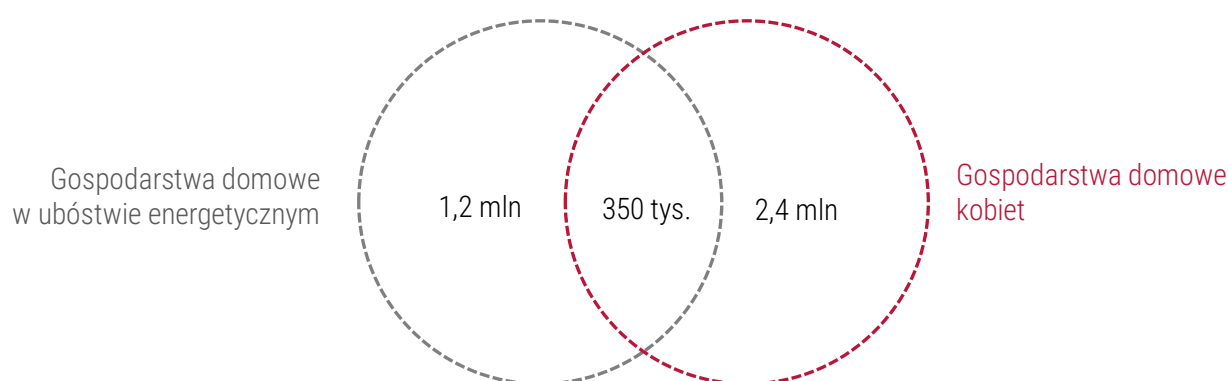
Spis treści

1. Wprowadzenie.....	4
2. Ubóstwo energetyczne kobiet w danych statystycznych	5
3. Dotkliwość ubóstwa energetycznego w gospodarstwach domowych kobiet	9
4. Strategie radzenia sobie z ubóstwem energetycznym	14
5. Podsumowanie i wnioski	14

1. Wprowadzenie

Co piąte gospodarstwo domowe w Polsce jest prowadzone przez kobietę. Oznacza to, że blisko 3 mln gospodarstw domowych tworzy samotnie mieszkająca kobieta lub matka samodzielnie wychowująca dzieci (GUS, 2021). Wśród tych gospodarstw 12% (czyli 350 tys. gospodarstw) zmagają się z problemem ubóstwa energetycznego i na tej grupie koncentrujemy uwagę w niniejszym raporcie (Wykres 1).

Wykres 1. Skala ubóstwa energetycznego kobiet

Źródło: Opracowanie na podstawie *Badania Budżetów Gospodarstw Domowych 2021* (GUS, 2022)

Ubóstwo energetyczne jest sytuacją, w której gospodarstwa domowe nie mogą zapewnić sobie wystarczającego poziomu ciepła w domu lub mieszkaniu oraz dostępu do energii elektrycznej do zasilania urządzeń¹. Problem ten powstaje w wyniku nałożenia się trzech czynników: 1) niskich dochodów, 2) wysokich wydatków na energię i 3) złego stanu technicznego budynku. Ryzyko ubóstwa energetycznego jest większe w sytuacji szczególnych potrzeb i wymagań energetycznych (np. związanych z wiekiem lub stanem zdrowia) osób tworzących dane gospodarstwo domowe. W 2021 roku problem ubóstwa energetycznego dotyczył 1,5 mln (czyli 12%) wszystkich gospodarstw domowych w Polsce. Niemal co czwarte z nich (23%) prowadzone było przez samotnie mieszkającą kobietę lub samotną matkę.

Ubóstwo energetyczne wpływa na obniżenie jakości życia i naraża na utratę zdrowia w wyniku przebywania w niedogranych i zawilgoconych pomieszczeniach. Wiąże się też z odczuwaniem długotrwałego stresu i pogarszaniem zdrowia psychicznego. Skutkiem ubóstwa energetycznego może być wycofanie z życia społecznego i wykluczenie. Ograniczanie skali tego zjawiska jest zatem istotne nie tylko z punktu widzenia poprawy warunków mieszkaniowych i jakości powietrza w wyniku modernizacji systemów grzewczych i wymiany przestarzałych piecy.

¹ Definicja prawna została zawarta w art. 5 Prawa energetycznego (Dz.U.2022.0.138), i wskazuje, że Ubóstwo energetyczne oznacza sytuację, w której gospodarstwo domowe prowadzone przez jedną osobę lub przez kilka osób wspólnie w samodzielnych lokalu mieszkalnym lub w budynku mieszkalnym jednorodzinny, w którym nie jest wykonywana działalność gospodarcza, nie może zapewnić sobie wystarczającego poziomu ciepła, chłodu i energii elektrycznej do zasilania urządzeń i do oświetlenia, w przypadku gdy gospodarstwo domowe łącznie spełnia następujące warunki: 1) osiąga niskie dochody; 2) ponosi wysokie wydatki na cele energetyczne; 3) zamieszkuje w lokalu lub budynku o niskiej efektywności energetycznej.

W badaniach nad ubóstwem energetycznym w Polsce problem występowania tego zjawiska wśród kobiet dotychczas nie został wystarczająco rozeznany. Uwaga i dyskusja publiczna koncentruje się na skali i zasięgu ubóstwa energetycznego, bez różnicowania sytuacji poszczególnych osób w gospodarstwie domowym. Wyniki najnowszych badań (Feenstra i Özerol, 2021; Grossmann i in., 2021; Heredia i in., 2022; Middlemiss, 2022) wskazują jednak, że **doświadczenie** ubóstwa energetycznego jest różne dla każdego z członków rodziny². Uwzględnianie aspektu płci pozwala na uchwycenie specyfiki życia zarówno kobiet, jak i mężczyzn i rozpoznanie nierówności w doświadczaniu ubóstwa energetycznego. Zróżnicowanie to może wynikać z takich czynników, jak role pełnione w gospodarstwie domowym, obszary decyzyjne, potrzeba komfortu cieplnego, reakcje na kryzysy lub sposoby radzenia sobie z problemem ubóstwa, w tym posiadane zasoby kapitału społecznego. Poznanie tych nierówności może pomóc w projektowaniu instrumentów polityki publicznej tak, by skuteczniej ograniczać skalę zjawiska i zmniejszać jego dotkliwość. Fundamentalnym założeniem jest to, że osoby w kryzysie ubóstwa energetycznego nie mogą wyjść z ubóstwa energetycznego same. Systemowe zmniejszanie tego problemu może następować jedynie w wyniku współpracy z instytucjami zaangażowanymi w świadczenie lub ułatwianie dostępu gospodarstwa domowego do usług energetycznych i pomoc w poprawie warunków mieszkaniowych.

Celem niniejszego raportu jest opisanie skali i dotkliwości zjawiska ubóstwa energetycznego doświadczanego przez kobiety samodzielnie prowadzące gospodarstwa domowe. Do przygotowania raportu wykorzystaliśmy dane zbierane w ramach Badania Budżetów Gospodarstw Domowych (GUS, 2021). Uzupełniliśmy je o wnioski z wywiadów z kobietami doświadczającymi ubóstwa energetycznego, przeprowadzonych przez Instytut Badań Strukturalnych w ramach studium ubóstwa energetycznego w 2020 roku oraz istniejące opracowania poświęcone temu zagadnieniu.

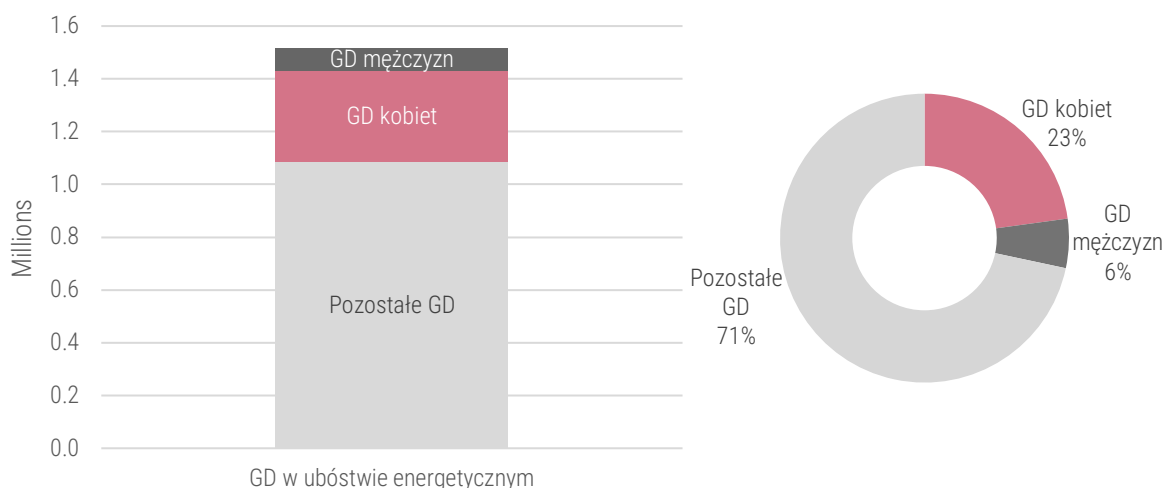
Opracowanie składa się z 5 części. W części 2 przedstawiamy statystyczny obraz ubóstwa energetycznego w gospodarstwach domowych prowadzonych przez kobiety. W części 3 analizujemy dotkliwość problemu na podstawie wyników badań jakościowych. Część 4 poświęcona jest strategiom radzenia sobie z ubóstwem energetycznym podejmowanym przez kobiety zmagające się z tym problemem. W części 5 przedstawiamy wnioski i rekomendacje.

2. Ubóstwo energetyczne kobiet w danych statystycznych

W 2021 roku, 1,5 mln rodzin w Polsce było dotkniętych ubóstwem energetycznym. Trudności we właściwym ogrzaniu domu, terminowym regulowaniu rachunków i zarządzaniu domowym budżetem oraz pogorszenie zdrowia na skutek przebywania w zbyt zimnych i wilgotnych pomieszczeniach stanowią tylko część z problemów, które wiążą się doświadczaniem ubóstwa energetycznego. Wśród wszystkich gospodarstw domowych dotkniętych ubóstwem energetycznym, gospodarstwa prowadzone przez samotnie mieszkające kobiety lub matki samotnie wychowujące dzieci stanowiły 23%, czyli 350 tys. gospodarstw domowych (Wykres 2). Jednocześnie, gospodarstwa domowe samodzielnie prowadzone przez mężczyzn stanowiły 6% (ponad 80 tys.) gospodarstw w kryzysie ubóstwa energetycznego.

² W niniejszym raporcie sformułowanie „rodzina” używane jest zamiennie z pojęciem „gospodarstwo domowe”. Z punktu widzenia metodologii, pod pojęciem gospodarstwa domowego rozumiemy osoby mieszkające wspólnie i wspólnie się utrzymujące. Nie ma znaczenia czy osoby te są ze sobą spokrewnione.

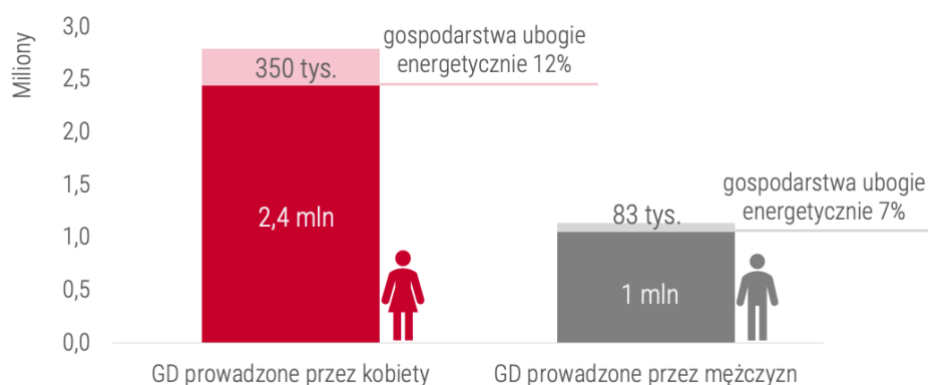
Wykres 2. Struktura gospodarstw domowych w ubóstwie energetycznym z uwzględnieniem płci

Źródło: Opracowanie na podstawie *Badania Budżetów Gospodarstw Domowych 2021* (GUS, 2022)

Ubóstwo energetyczne częściej dotyka gospodarstwa domowe prowadzone przez kobiety niż przez mężczyzn. W 2021 roku w Polsce spośród wszystkich gospodarstw prowadzonych samodzielnie przez kobiety 12% było ubogich energetycznie. Jednocześnie, ubóstwo energetyczne dotyczyło 7% gospodarstw domowych prowadzonych przez mężczyzn (Wykres 3).

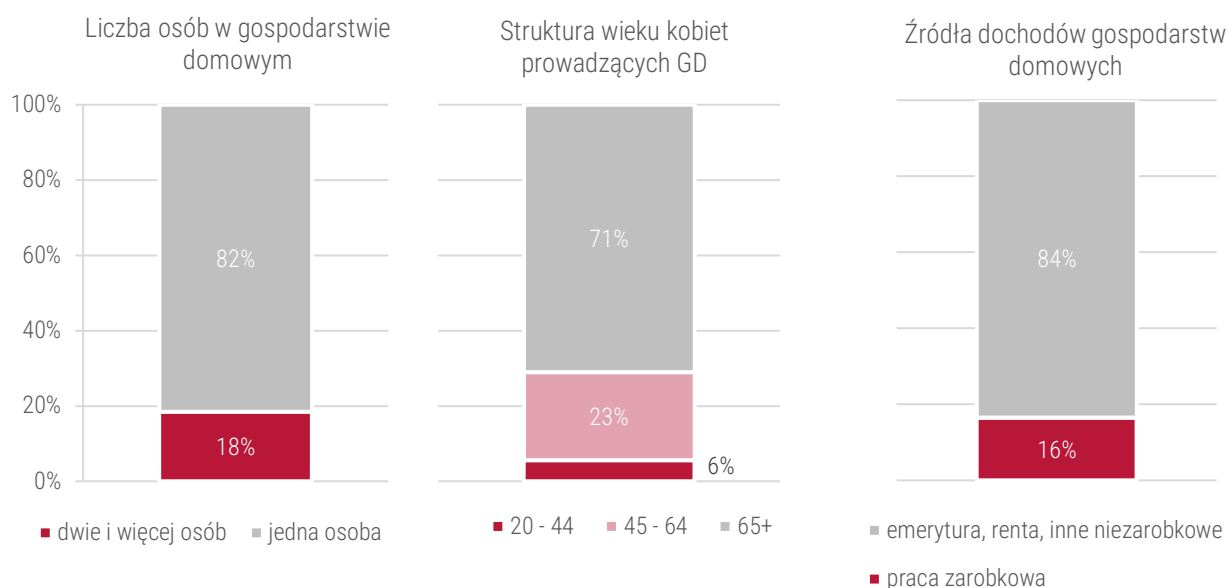
Wykres 3. Gospodarstwa domowe doświadczające ubóstwa energetycznego

Źródło: Opracowanie na podstawie *Badania Budżetów Gospodarstw Domowych 2021* (GUS, 2022)

Kobiety doświadczające ubóstwa energetycznego to przede wszystkim osoby starsze, mieszkające samotnie. Ponad 80% gospodarstw domowych kobiet w ubóstwie energetycznym to gospodarstwa jednoosobowe (Wykres 4). Ponad 70% kobiet doświadczających ubóstwa w samodzielnie prowadzonym gospodarstwie domowym jest w wieku powyżej 65 lat. Strukturę wieku kobiet w ubóstwie energetycznym odzwierciedlają również źródła stanowiące podstawę dochodu. Dla 84% kobiet w ubóstwie energetycznym podstawowym źródłem dochodów jest emerytura, renta lub inne świadczenia. Pozostałe 16% kobiet utrzymuje się z pracy zarobkowej.

Wykres 4. Charakterystyka ubogich energetycznie gospodarstw domowych prowadzonych przez kobiety

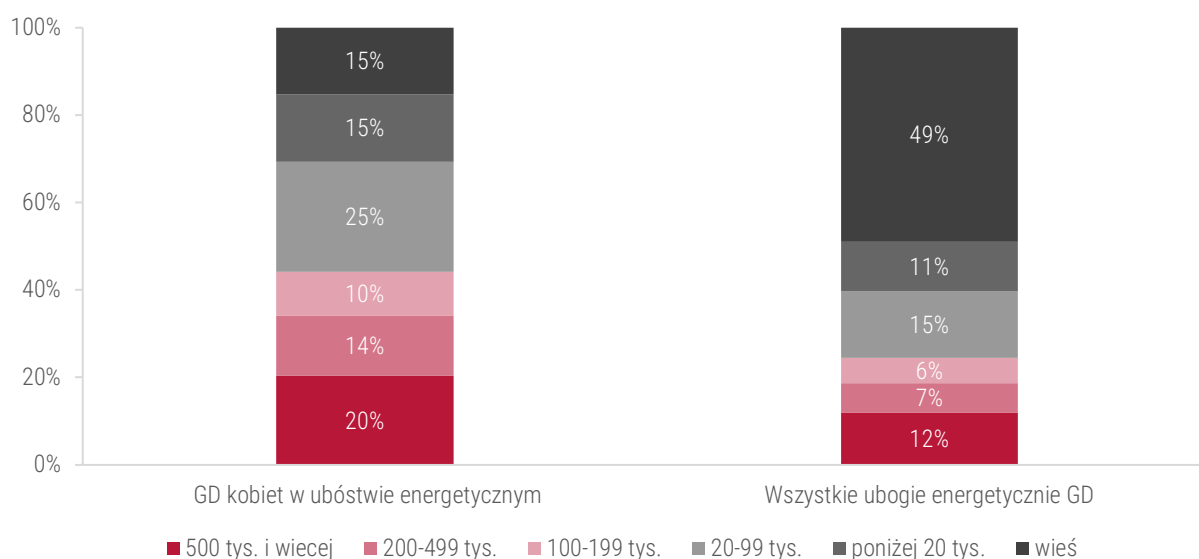

Źródło: Opracowanie na podstawie Badania Budżetów Gospodarstw Domowych 2021 (GUS, 2022)

Osoby o niskich dochodach, w tym utrzymujące się ze źródeł niezarobkowych są szczególnie silnie narażone na ryzyko ubóstwa energetycznego. W Polsce wyższe ryzyko tego zjawiska wśród kobiet niż mężczyzn wynika z takich względów jak:

- 1) **występowanie luki płacowej**, wynikającej z szeregu czynników, m.in. różnic w wynagrodzeniach kobiet i mężczyzn zatrudnionych na podobnych stanowiskach, częstszej pracy kobiet w gorzej opłacanych zawodach, częstszego wykonywania przez kobiety nieodpłatnej pracy opiekuńczej, a także niższych oczekiwań płacowych oraz większej awersja do ryzyka i negocjacji (Magda, 2020; Magda i Sałach, 2021; Birgi i in., 2021);
- 2) **konstrukcja systemu emerytalnego różnicująca ustawowy wiek emerytalny kobiet i mężczyzn**, której konsekwencją jest skrócenie okresu gromadzenia przez kobiety kapitału emerytalnego (składek emerytalnych oraz oszczędności indywidualnych). Dodatkowo, na wysokość emerytur wpływają przerwy w zatrudnieniu związane z urlopem macierzyńskim i opieką nad dzieckiem (Magda i in., 2019);
- 3) **czynniki demograficzne**: w Polsce kobiety żyją przeciętnie o 8 lat dłużej niż mężczyźni (GUS, 2022), co wpływa na wysokość wypłacanych emerytur. Dłuższe trwanie życia powoduje też, że kobiety w starszym wieku częściej samotnie mieszkają i utrzymują gospodarstwo domowe.

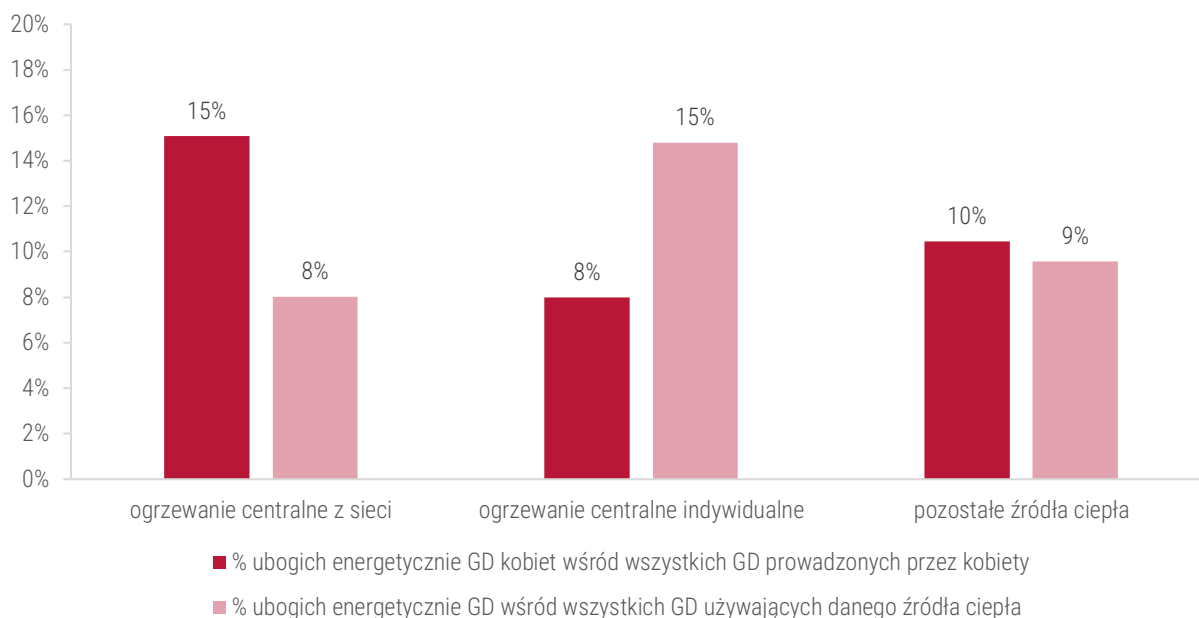
Wykres 5. Ubogie energetycznie gospodarstwa domowe według miejsca zamieszkania

Źródło: Opracowanie na podstawie *Badania Budżetów Gospodarstw Domowych 2021 (GUS, 2022)*

Kobiety doświadczające ubóstwa energetycznego częściej mieszkają w miastach, w porównaniu do rodzin ubogich energetycznie w Polsce. Ponad 2/3 gospodarstw kobiet w ubóstwie energetycznym funkcjonuje w miastach powyżej 20 tys. osób (Wykres 5). Konsekwencją takiej lokalizacji jest struktura wykorzystywanych źródeł ciepła w gospodarstwach domowych prowadzonych przez kobiety, gdzie najczęstszym źródłem jest ogrzewanie centralne z sieci. Jednocześnie, w ubogich energetycznie gospodarstwach domowych kobiet nieco częściej wykorzystywano piece na paliwa stałe i inne indywidualne źródła ciepła (Wykres 6).

Wykres 6. Źródła ciepła w ubogich energetycznie gospodarstwach domowych

Źródło: Opracowanie na podstawie *Badania Budżetów Gospodarstw Domowych GUS 2021 (GUS, 2022)*

3. Dotkliwość ubóstwa energetycznego w gospodarstwach domowych kobiet

Dane statystyczne nie odzwierciedlają dotkliwości, a także konsekwencji ubóstwa energetycznego. Kryteria wybrane do monitoringu ubóstwa energetycznego w statystyce publicznej obejmują jedynie niektóre wymiary tego zjawiska. Ubóstwo energetyczne jako wyzwanie dla polityki publicznej jest przede wszystkim dyskutowane przez pryzmat wskaźników i tendencji w populacji, a nie zaś codziennych doświadczeń osób zmagających się z tym problemem. Doświadczający ubóstwa energetycznego nie stanowią jednorodnej grupy, co powoduje, że dane statystyczne tylko częściowo wyjaśniają dotkliwość ubóstwa energetycznego. Ponadto, dane ilościowe nie pozwalają na odzwierciedlenie dotkliwości problemu, m.in. zdrowotnych konsekwencji mieszkania w zimnym domu, uciążliwości czynności związanych z zapewnieniem ciepła, indywidualnych potrzeb energetycznych czy pełnionych ról społecznych i związanego z nimi czasu przebywania w domu. Wiele wskazuje też na to, że kobiety subiektywnie odczuwają ubóstwo energetyczne jako problem bardziej dotkliwy i z uwagi na uwarunkowania systemowe, są i będą bardziej narażone na ten problem.

Kobiety preferują wyższe temperatury pomieszczeń niż mężczyźni i są bardziej wrażliwe na dyskomfort termiczny (zarówno chłód, jak i gorąco) niż mężczyźni. Ocena komfortu termicznego jest subiektywna i zależy od szeregu czynników, wśród których płeć jest jedną, ale nie jedyną kategorią. Kobiety postrzegają jakość środowiska wewnątrz budynków, mierzoną takimi cechami jak jakość powietrza, komfort cieplny czy oświetlenie inaczej niż mężczyźni, co jest związane z cechami fizjologicznymi (Haselsteiner, 2021; Sintov i in., 2019; Eon i in., 2017; Karjalainen, 2007). Potrzeby energetyczne zmieniają się także z wiekiem. Największe zapotrzebowanie na ciepło mają małe dzieci i osoby starsze. Także osoby z niepełnosprawnościami i przewlekłe chore mogą mieć specjalne potrzeby energetyczne, w tym ze względu na spędzanie większej ilości czasu w domu lub użytkowanie sprzętu medycznego i rehabilitacyjnego, co wiąże się z większym zużyciem i zapotrzebowaniem na energię (Birgi i in., 2021). Oznacza to, że komfort termiczny i jakość środowiska w pomieszczeniach są odmiennie oceniane przez kobiety i mężczyzn i dodatkowo warunkowane takimi cechami jak wiek i stan zdrowia. W rezultacie, ubóstwo energetyczne będzie szczególnie dotkliwe wśród osób starszych, które dominują wśród kobiet doświadczających ubóstwa energetycznego w Polsce.

Właściwe ogrzanie mieszkania jest szczególnie uciążliwe dla osób korzystających z pieców na węgiel lub drewno. Korzystanie z nich wymaga dodatkowej pracy i wysiłku fizycznego związanego z kupnem, przechowywaniem i systematycznym uzupełnianiem opału, co stanowi trudność zwłaszcza dla osób starszych. Brak dostępu do przystępnego cenowo ogrzewania i poszukiwanie oszczędności sprawiają, że osoby ubogie energetycznie korzystają z przestarzałych pieców i przenośnych grzejników elektrycznych. Ponadto, osoby ubogie rzadziej wykonują przeglądy techniczne pieców i wentylacji, ze względu na koszty ich naprawy lub starają się robić to własnymi siłami (Sokołowski i Frankowski, 2021). W przypadku ogrzewania elektrycznego, stan techniczny i niedostosowanie instalacji elektrycznej często powodują przeciążenia sieci i zwiększają zagrożenie pożarem. Dlatego też wymiana pieca i możliwość przyłączenia do sieci centralnego ogrzewania traktowana jest jako sposób ograniczenia uciążliwych czynności związanych z ogrzewaniem (Frankowski i Herrero, 2021), co jest szczególnie ważne dla osób w starszym wieku.

Dotkliwość ubóstwa energetycznego jest związana z czasem spędzonym w zimnym domu. Ze względu na to, że kobiety częściej niż mężczyźni pełnią funkcje opiekuńcze, przebywają dłużej w słabo ogrzewanych pomieszczeniach i są silniej narażone na ryzyka zdrowotne związane z ubóstwem energetycznym. Powoduje to wzrost prawdopodobieństwa zachorowania na choroby układu oddechowego, ruchu i krążenia oraz nasilenie chorób przewlekłych (Sokołowski i in., 2023). Ubóstwo energetyczne ma również wpływ na zdrowie psychiczne. Doświadczanie ubóstwa energetycznego związane jest ze zwiększonym stresem wynikającym z konieczności regulowania wysokich rachunków za energię lub powstawaniem trudnych do spłacenia długów (Longhurst

i Hargreaves, 2019). Negatywny wpływ na zdrowie psychiczne może mieć także ograniczanie kontaktów społecznych spowodowanych niechęcią do zapraszania rodzin czy znajomych do własnych domów ze względu na warunki mieszkaniowe (Grossmann i Trubina, 2021). Badania wskazują też, że doświadczanie emocji takich jak strach, zakłopotanie i piętno towarzyszą decyzjom o korzystaniu z pomocy społecznej, co może utrudniać uzyskanie wsparcia (Grossmann i in., 2021)

Doświadczenia te znajdują odzwierciedlenie w relacjach kobiet będących w kryzysie ubóstwa energetycznego.

Prezentujemy je w postaci opisu przypadków. Jest to uproszczony sposób prezentacji wyników badań jakościowych, które zostały przeprowadzone przez Instytut Badań Strukturalnych w ramach studium ubóstwa energetycznego w 2020 roku. Przypadki te reprezentują najczęstsze problemy, których doświadczają kobiety w ubóstwie energetycznym. Opisy zostały przygotowane tak, by zobrazować typową sytuację kobiet zmagających się z problemami funkcjonowania w zimnych domach. Każda historia koncentruje się na innym aspekcie doświadczania ubóstwa energetycznego. Celem jest zobrazowanie złożoności tego problemu, jego typowych przyczyn i skutków. W każdym przypadku opisujemy sytuację rodzinną, dochodową i mieszkaniową. Zwracamy też uwagę na działania podejmowane przez osoby w kryzysie ubóstwa energetycznego oraz sposoby radzenia sobie w trudnej sytuacji. Historie wskazują również bariery utrudniające im wyjście z ubóstwa. Opis ilustrują cytaty z wywiadów przeprowadzonych w ramach badań jakościowych.

Celem takiej prezentacji wyników badań jest wskazanie złożoności i dotkliwości problemu ubóstwa energetycznego kobiet. Analiza prezentowanych przypadków może być pomocna w opracowaniu instrumentów i działań wspierających kobiety w trwałej poprawie ich sytuacji mieszkaniowej. Wnioski wskazują także na konieczność podjęcia działań systemowych ograniczających występowanie problemu ubóstwa energetycznego wśród kobiet w Polsce.

Janina, samotna rencistka, zamieszkująca budynek jednorodzinny w dużym mieście

Janina jest rencistką po przebytych udarze. Konsekwencją choroby są ograniczenia w poruszaniu się. Janina, po śmierci męża i wyprowadzce dorosłych dzieci, mieszka sama w domu, który wiele lat temu wybudowała wraz z mężem. Całą rodziną żyli tam przez ponad 30 lat. Obecnie obowiązki związane z utrzymaniem domu spoczywają wyłącznie na starszej pani.

Dom jest zbudowany z ceglanych pustaków. Wiele jego elementów wymaga renowacji. Głównym

problemem jest brak ocieplenia budynku oraz uszkodzenia dachu i rynien. Usterki te powodują, że w pomieszczeniach jest wilgoć i grzyb, które wyrządzają kolejne szkody. Ze względu na sytuację finansową, kobieta ma problemy nie tylko z terminowym płaceniem rachunków, ale i bieżącymi drobnymi naprawami budynku oraz zakupem niektórych niezbędnych sprzętów.

Jest w swojej trudnej sytuacji bardzo zaradna. Działając przez wiele lat na rzecz lokalnej społeczności, m.in. jako radna osiedla i dzielnicy, Janina nawiązała wiele znajomości, dlatego mimo samodzielnego prowadzenia domu, nie czuje się samotna i może liczyć na wsparcie wielu osób z jej otoczenia. Często prosi o pomoc sąsiadów, rodzinę i przyjaciół, którzy chętnie wspierają ją w trudnych sytuacjach (np. szukają potrzebnych Janinie informacji w Internecie, pomagają w wymianie najważniejszych elementów wyposażenia domu na nowe, przekazują dodatkowe ubrania). W ten sposób udało jej się m.in. wymienić niektóre sprzęty domowe na energooszczędne, wymienić kocioł, gromadzić zapasy drewna i regularnie uzupełniać gaz w butli. Janina z pomocą kuzyna, wymieniła także piec ogrzewany węglem na kocioł na olej opałowy. Na co dzień jednak kobieta ogrzewa dom kozą, a z pieca olejowego korzysta przy największych mrozach. Stara się oszczędnie ogrzewać dom – nie dogrzewa tych pomieszczeń, z których rzadziej korzysta.

Ograniczenie wydatków i zużycia energii nie są jedynymi podejmowanymi przez nią działaniami. Wciąż szuka nowych sposobów, żeby poprawić swoją sytuację bytową i finansową – w miarę możliwości kupuje energooszczędne urządzenia i chętnie szuka informacji o tym, jakie nowe rozwiązania może wprowadzić w swoim domu i jakie są możliwości ich dofinansowania. Kobieta korzysta też z przysługujących jej ze względu na stan zdrowia i trudną sytuację materialną zasiłków, a także aktywnie poszukuje informacji na temat sposobów efektywnego korzystania z istniejących urządzeń oraz różnych form dodatkowego wsparcia.

(...) Elektryką zajmował się mąż, bo mąż był elektromonterem. Odchodząc, umierając, nie przekazał mi żadnych tajników, więc kiedy mam problemy, proszę o pomoc. Zwykle pomaga mi sąsiad. Jeżeli chodzi o skrzynkę rozdzielczą, to mam na karteczkach opisane korki: które odpowiadają za co, żebym też sama potrafiła naprawić.

(...) Na strychu położyłam styropian i nie położyłam jednej warstwy. Ze względu na finanse położyłam jedne po długości, drugie po szerokości, czyli zakryłam te szpary, które powstają między styropianem. Ale to tylko dzięki sąsiadom. Mężczyźni doradzali, że „może tak bym zrobiła, tak lepiej”. Teraz się zrobiłam na wpół i kobietą, i mężczyzną – żadna praca nie jest mi straszna. Bo wiem, że w większości jestem zdana na siebie. Jak nie ma chłopców [synów], nie mogą przyjechać, to jestem zdana na siebie albo na sąsiadów. Dlatego staram się sobie pomagać, jak umiem.

(...) Lubię obserwować i wiem, że jak jest duża warstwa popiołu na rusztach, to nawet gdy [ogień] się tylko tli, będzie się tlił dłużej, i dłużej mi koza utrzyma ciepło. Uczę się cały czas. (...) Teraz też dowiaduję się, czy mogłabym skorzystać z unijnych programów, które funkcjonują u nas. Poprosiłam o informacje o programie, „Czyste powietrze” i ktoś ma mi wyjaśnić, jak to funkcjonuje, bo na razie jestem „zielona” pod tym względem. Ale jeśli można z czegoś skorzystać, to dlaczego miałabym tego nie zrobić? Może się uda.

Anna, matka dwóch córek zamieszkująca dom w małym mieście

Anna to kobieta w średnim wieku, po rozwodzie samodzielnie wychowująca dwie córki. Z zawodu jest krawcową, ale obecnie, ze względu na brak możliwości znalezienia pracy w zawodzie w swojej okolicy, pracuje w sklepie i zarabia bardzo niewiele. Samodzielnie zajmuje się wszystkimi obowiązkami. Utrzymuje dom i dzieci z niewielkiej pensji, alimentów i świadczenia 500+. Mimo że chciałaby jeszcze dorabiać, trudno jest znaleźć dodatkowe zatrudnienie w jej miejscowości, bo żyjące niegdyś z przemysłu włókienniczego miasteczko zostało silnie dotknięte transformacją ustrojową.

(...) Prąd jest bardzo drogi, opał jest bardzo drogi, pensje są bardzo niskie, ciężko zarobić pieniądze i to się w kółko zamyka. (...) Kto by nie chciał inaczej żyć? Żyliśmy tu w centrum Polski, dokładnie w tym mieście, na naprawdę normalnym poziomie. 15 lat temu. Tu był przemysł rozwinięty i tu był pieniądź. Nikt się nie martwił, że nie zapłaci za prąd. (...) To jest łatanie rachunków. Zapłacisz jeden, kolejny gdzieś wisi do zapłacenia. Czyli ściągasz się z rachunkami i skrobiesz, żeby ci starczyło na życie.

Jej mieszkanie zostało około 7 lat temu prowizorycznie zaadaptowane na potrzeby rodziny. Wcześniej budynek pełnił funkcje lokalu użytkowego z warsztatem. Budynek jest stary, wykonany z cegły i nieocieplony, a w ścianach i dachu regularnie pojawiają się ubytki, przez co bardzo trudno jest ogrzać przestrzeń. Mimo wkładanego w utrzymanie budynku wysiłku, kobieta zmagą się z kolejnymi wymagającymi napraw elementami, uszkodzonymi przede wszystkim przez wilgoć. Generuje to kolejne koszty.

Do ogrzewania mieszkania służy piec na ekogroszek mieszczący się w jednym z pokoi. W najzimniejsze dni najczęściej używane pomieszczenia są dogrzewane elektrycznym piecykiem. Anna chciałaby, żeby jej dom został podłączony do sieci gazowej, ale wie, że wówczas rachunki mogłyby być wyższe i musiałaby ponieść dodatkowo koszty instalacji. Taka inwestycja jest dla niej obecnie nieosiągalna.

Największym problemem gospodarstwa jest utrzymanie płynności finansowej, ze względu na wciąż wzrastające koszty energii. Mimo korzystania z niektórych świadczeń socjalnych, rodzina zmagą się z problemami finansowymi. Ze względu na to, czasami nie udaje się płacić terminowo wszystkich najważniejszych rachunków.

Anna ma negatywne doświadczenia z korzystaniem z pomocy społecznej. Kilkakrotnie zwracając się do ośrodka pomocy czuła się upokorzona i niewysłuchana, a jej działania nie przynosiły wystarczających skutków. Od tamtej pory niechętnie korzysta z jakichkolwiek form wsparcia, bo nie chce się narażać na bycie zlekceważoną, pochopnie ocenioną – przez urzędników, ale i sąsiadów oraz znajomych. Mimo trudnej sytuacji finansowej i życiowej, Anna bardzo dba o mieszkanie i stara się żyć bardzo oszczędnie. Uczy też córki, jak oszczędzać energię.

Maria, starsza kobieta, rencistka, opiekująca się dorosłym synem z niepełnosprawnością

Maria wraz ze swoim dorosłym synem, Łukaszem, zamieszkują dom w niewielkiej miejscowości od ponad 40 lat. Łukasz jest osobą z niepełnosprawnością, stąd Maria poświęca jego opiece znaczną część czasu i pieniędzy. Maria również ma problemy zdrowotne. Po kilku wylewach ma problemy ze wzrokiem i nie jest w pełni sprawna fizycznie.

Dolegliwości związane ze zdrowiem obojga wpływają na sytuację finansową rodziny. Maria jest rencistką, a dodatek pielęgnacyjny przyznany jej na opiekę nad synem jest bardzo niski i nie wystarcza na pokrycie kosztów leczenia syna, nie wspominając o codziennym funkcjonowaniu rodziny. Maria z trudem opłaca wszystkie rachunki. Zwykle najpierw opłaca rachunki za prąd, a kolejne dopiero wtedy, kiedy ma na to środki.

(...) Jeden rachunek opłacę w terminie, drugi po terminie, jakoś tam sobie radzę. Teraz mam telefon zablokowany, bo nie zapłaciłam. Jedno płacę, drugie nie. (...) Najpierw płacę za prąd, bo to jest najważniejsze. Potem - za węgiel. No i gaz, żeby było na czym podgrzać czy ugotować.

Ich dom został wybudowany przez rodziców kobiety ponad 50 lat temu i dziś jest w bardzo złym stanie technicznym. Ściany są ocieplone tylko częściowo. Przecieka dach, komin jest pęknięty, a ogrzewanie nieefektywne. Ogrzanie całej powierzchni dużego domu jest niemalże niemożliwe. Dodatkowo, w budynku niedawno wybuchł pożar. Maria z synem wciąż zmagają się z jego skutkami próbując usunąć powstałe szkody – odmalowują i czyszczą kolejne pomieszczenia i starają się własnymi siłami naprawiać zniszczenia. Remont muszą rozłożyć jednak na dłuższy okres, bo nie stać ich na opłacenie wszystkich prac, materiałów i zakup nowych sprzętów domowych. Mieszkają więc wciąż w bardzo trudnych warunkach. Przez pewien czas, zaraz po pożarze w środku zimy, w domu nie było żadnego ogrzewania. Teraz

(...) W zeszłym roku siedzieliśmy przy -3 stopniach tu w domu. Bo to w styczniu się wydarzyło. A cały styczeń był akurat takim mroźnym miesiącem (...) Siedzieliśmy w kapotach, w czapkach, przykrywaliśmy się kocami, żebyśmy nie wdychali tego zimnego powietrza. A dopiero w lutym ten piec kupiłam. Też taki z demontażu, bo wiadomo, że nowy to z 5-6 tysięcy by kosztował.

w mieszkaniu są dwa przestarzałe, nieefektywne piece na węgiel.

Ze względu na trudności finansowe, nie może pozwolić sobie na podstawowe usługi związane z dbaniem o bezpieczeństwo w domu – odkłada w czasie przegląd kominiarski, bo wie, że wiąże się to z wydatkiem rzędu kilkuset złotych. By poprawić swoją sytuację finansową, Maria próbowała zwracać się do Ośrodka Pomocy Społecznej, by uzyskać dodatkowe świadczenia. Spotkała się jednak z odmową, ponieważ jej dochody okazały się zbyt wysokie, by pobierać zasiłek. Trudno jest jej więc zarządzać domowym budżetem, bo przeprowadzanie kolejnych napraw, ogrzewanie i utrzymanie domu pochłaniają coraz więcej pieniędzy.

Maria, ze względu na swój wiek i liczne dolegliwości szczególnie narzeka na konieczność częstego przynoszenia węgla, dlatego chciałyby, żeby jej dom został podłączony do miejskiej sieci ciepłowniczej, zwłaszcza, że znajduje się w bezpośredniej bliskości spółdzielni mieszkaniowej. Zwiększyłyby to też jej poczucie bezpieczeństwa po niedawnym doświadczeniu pożaru. Instalacja centralnego ogrzewania jest jednak dla rodziny finansowo nieosiągalna. Mimo otrzymywania zaproszeń na spotkania informacyjne dotyczące programów wymiany pieców, Maria nie chodzi na nie. Ma świadomość, że mimo chęci, nie będzie jej stać na inwestycję i nie będzie mogła skorzystać z oferty.

(...) No, woda by była ciepła, wiadomo. Tyle, co by tam zużył, to by była ciepła cały czas. I [w mieszkaniu] cały czas by było ciepło, tak jak w blokach. Bo grzejniki by były ciepłe. A w tej chwili my mamy zimno.

4. Strategie radzenia sobie z ubóstwem energetycznym

Kobiety doświadczające ubóstwa energetycznego podejmują szereg działań by zmniejszyć uciążliwość tego problemu. Ograniczone możliwości reagowania na wzrost cen poprzez inwestowanie w modernizację budynków i instalacji w celu zmniejszenia zużycia energii zmuszają je do poszukiwania innych sposobów ograniczania wydatków. Badania jakościowe pozwoliły na identyfikację czterech podstawowych strategii.

- Po pierwsze, **obawy o wysokość rachunków przyczyniają się do bardzo oszczędnego korzystania z energii i kształtują wzorce korzystania z niej**. Kobiety doświadczające ubóstwa energetycznego utrzymywały obniżoną temperaturę w mieszkaniach i często rezygnowały z ogrzewania rzadziej użytkowanych pomieszczeń, dbały o racjonalne korzystanie z oświetlenia. Jeśli pozwalała im na to sytuacja finansowa, korzystały z energooszczędnych sprzętów domowych, starały się w miarę możliwości docieplać dom i stosować inne sposoby zwiększające komfort cieplny w mieszkaniu. Organizowały też codzienne czynności, takie jak gotowanie czy pranie, w sposób pozwalający zmniejszać koszty korzystania z energii (np. dzięki wykorzystaniu różnych taryf za energię). Sytuacja ubóstwa odgrywała więc rolę w określaniu wzorców konsumpcji (ilościowych i czasowych).
- Po drugie, kobiety w kryzysie ubóstwa energetycznego, często **rezygnują z usług specjalistów i samodzielnie wykonują najpilniejsze naprawy** w domu. Działania te wiążą się z oszczędnością środków finansowych, jednak wymagają ponoszenia innych kosztów – przede wszystkim poszukiwania informacji oraz nakładów pracy. Ubóstwo energetyczne skutkuje w ten sposób powstawaniem dodatkowych obciążeń czasochłonnymi, ale pozwalającymi na zaoszczędzenie pieniędzy działaniami.
- Po trzecie, kobiety doświadczające ubóstwa energetycznego **korzystały z nieformalnych sieci wsparcia**. Osoby, do których najczęściej zwracały się o pomoc należały do ich najbliższej rodziny, znajomych lub sąsiadów. Uzyskiwane w ten sposób wsparcie obejmowało pomoc w pozyskaniu opału, drobnych naprawach domowych, jak i wymianie informacji na temat dostępnych programów dofinansowań. W ramach tego rodzaju wsparcia uzyskiwana była także pomoc finansowa na pokrycie rachunków za energię. Jej skala jest jednak trudna do oszacowania.
- Po czwarte, kobiety w ubóstwie energetycznym **korzystały ze wsparcia instytucjonalnego w ramach pomocy społecznej**. Strategia ta pozwalała na uzyskanie pomocy w najtrudniejszych przypadkach, często jednak okazywała się niewystarczająca z uwagi na formalne wymogi związane z możliwością uzyskania pomocy. Dodatkowo, korzystanie z tego rodzaju wsparcia wiązało się z doświadczaniem negatywnych emocji jak wstyd czy zakłopotanie i było związane z poziomem zaufania, jakim osoby w ubóstwie energetycznym obdarzały instytucje.

5. Podsumowanie i wnioski

Analiza dotkliwości ubóstwa energetycznego wrażliwych grup społecznych napotyka na szereg trudności zarówno ze względu na złożoność problemu, jak i dezagregacji odpowiednich danych statystycznych. Badania ilościowe w Polsce wykorzystywane do określenia skali ubóstwa energetycznego nie pozwalają na pełne uchwycenie dotkliwości problemu wśród osób należących do danego gospodarstwa. W niniejszym raporcie skupiliśmy się na kobietach samodzielnie prowadzących gospodarstwa domowe. Znając ograniczenia danych ilościowych, dotkliwość zjawiska przedstawiliśmy w oparciu o pogłębione wywiady z kobietami zmagającymi się z problemem ubóstwa energetycznego. W Polsce są to przede wszystkim samotnie mieszkające seniorki.

Do przeprowadzenia niniejszego badania konieczne było przede wszystkim zrozumienie wielowymiarowego charakteru ubóstwa energetycznego. Problemy wynikające z niemożności zapewnienia ciepła w mieszkaniu

przeplatają się ze skutkami ubóstwa, czyli pogorszonym zdrowiem fizycznym i stanem emocjonalnym. Niosą za sobą dalsze negatywne skutki społeczne wśród osób zmagających się z kryzysem ubóstwa.

Dotkliwość ubóstwa energetycznego wśród kobiet jest warunkowana szeregiem czynników i stanowi soczewkę koncentrującą przejawy dyskryminacji w innych sferach życia. Podstawową przyczyną ubóstwa energetycznego wśród kobiet są **konsekwencje luki płacowej**, w tym przede wszystkim uzyskiwanie niższych dochodów w okresie zatrudnienia i związane z tym **niższe świadczenia emerytalne**. Dodatkowymi czynnikami zwiększającymi ekspozycję kobiet na ryzyka związane z ubóstwem energetycznym są **większe potrzeby energetyczne** oraz **role pełnione w gospodarstwach domowych**.

Ograniczenie skali ubóstwa energetycznego wymaga działania na wielu polach. Rozwiązania zmniejszające zasięg i dotkliwość ubóstwa powinny pozwalać na trwałe usunięcie jego przyczyn, ale też wspierać osoby, które ten problem dotyka. Wśród działań o charakterze inwestycyjnym należy wskazać przede wszystkim na:

- pełne **prefinansowanie** inwestycji w ocieplanie budynków, wymianę źródeł ciepła i instalacji energetycznych w ramach istniejących programów termomodernizacyjnych. Umożliwi to dostęp do inwestycji osobom o niskich dochodach i zwiększy skuteczność tych programów w ograniczaniu ubóstwa energetycznego;
- stosowanie **kryterium dochodowego** w ramach doraźnych programów pomocowych łagodzących zmiany zachodzące na rynkach energii tak, by pomoc trafiała w pierwszej kolejności do osób będących w najtrudniejszej sytuacji;
- inwestycje w **budowę mieszkań komunalnych** oraz modernizację i poprawę efektywności energetycznej istniejących zasobów. Polityka ta wymaga zwiększenia środków finansowych pozostających w gestii samorządów oraz stosowania kryteriów społecznych w planowaniu modernizacji budynków komunalnych (Frankowski et al., 2022);
- rozwój **alternatywnych form mieszkaniowych** dla osób w kryzysie ubóstwa energetycznego, np. przez oferowanie mieszkań w systemie mieszkalnictwa wspólnotowego (*co-housingu*). Pilotażowy projekt tego typu prowadzony jest np. przez Miasto Rybnik i skierowany do starszych kobiet doświadczających problemów z samodzielnym utrzymaniem swoich mieszkań.

Trwała poprawa sytuacji kobiet w ubóstwie energetycznym wymaga także kompleksowych działań zmierzających do **usuwania przejawów dyskryminacji na rynku pracy**, których zakres wybiega poza ramy niniejszego opracowania.

W identyfikowanych przez nas strategiach radzenia sobie z trudnościami z zaspokojeniem potrzeb energetycznych kluczową rolę odgrywają **sieci wsparcia społecznego**. Zarówno te nieformalne, obejmujące więzi tworzone przez rodzinę, znajomych i sąsiadów czy inne grupy społeczne, jak i instytucje, których celem jest pomoc osobom w kryzysie ubóstwa. W przypadku wsparcia instytucjonalnego, kluczowe jest **zwiększenie finansowania działalności pracowników pomocy społecznej**, których obowiązki w coraz większej skali dotyczą kompleksowej pomocy związanej z doradztwem w zakresie użytkowania energii czy poprawy stanu technicznego budynków. Dodatkowo, w obu przypadkach (formalnych i nieformalnych sieci wsparcia) istotne jest nie tylko istnienie powiązań i możliwości uzyskania wsparcia. Równie ważnym czynnikiem jest **poziom zaufania** będący rezultatem doświadczeń związanych z korzystaniem z pomocy.

Dla lepszego rozpoznania sytuacji kobiet w ubóstwie energetycznym, również prowadzących gospodarstwa domowe wspólnie z innymi osobami, potrzebne są pogłębione badania odzwierciedlające nierówności związane z pełnionymi rolami społecznymi. Powinny one obejmować takie czynniki jak np. stan zdrowia, osoby pozostające na utrzymaniu i czas poświęcony zadaniom opiekuńczym jako czynniki kształtujące potrzeby energetyczne gospodarstw domowych. Uwzględnienie niefinansowych aspektów funkcjonowania gospodarstw domowych w ocenie ich potrzeb energetycznych pozwoliłoby na lepsze adresowanie pomocy do osób będących w kryzysie ubóstwa energetycznego.

Bibliografia

- Birgi, O.G., Fuhrmann, A., Habersbrunner, K., Stock, A., 2021. Energy poverty and gender – Facts and arguments, EmpowerMed.
- Eon, C., Morrison, G.M., Byrne, J., 2017. Unraveling everyday heating practices in residential homes. Energy Procedia, Improving Residential Energy Efficiency International Conference, IREE 2017 121, 198–205.
- Feenstra, M., Özerol, G., 2021. Energy justice as a search light for gender-energy nexus: Towards a conceptual framework. Renewable and Sustainable Energy Reviews 138, 110668.
- Frankowski, J., Herrero, S.T., 2021. "What is in it for me?" A people-centered account of household energy transition co-benefits in Poland. Energy Research & Social Science 71, 101787.
- Frankowski, J., Sokołowski, J., Mazurkiewicz, J., 2022. Jak sprawiedliwie modernizować budynki komunalne? IBS Policy Paper.
- Grossmann, K., Jigla, G., Dubois, U., Sinea, A., Martín-Consuegra, F., Dereniowska, M., Franke, R., Guyet, R., Horta, A., Katman, F., Papamikrouli, L., Castaño-Rosa, R., Sandmann, L., Stojilovska, A., Varo, A., 2021. The critical role of trust in experiencing and coping with energy poverty: Evidence from across Europe. Energy Research & Social Science 76, 102064.
- Grossmann, K., Trubina, E., 2021. How the Concept of Dignity Is Relevant to the Study of Energy Poverty and Energy Justice. Frontiers in Sustainable Cities 3.
- GUS, 2022. Trwanie życia w 2021 roku [WWW Document]. stat.gov.pl. URL <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/trwanie-zycia/trwanie-zycia-w-2021-roku,2,16.html> (accessed 3.1.23).
- Haselsteiner, E., 2021. Gender Matters! Thermal Comfort and Individual Perception of Indoor Environmental Quality: A Literature Review. In: Andreucci, M.B., Marvuglia, A., Baltov, M., Hansen, P. (Eds.), Rethinking Sustainability Towards a Regenerative Economy, Future City. Springer International Publishing, Cham, pp. 169–200.
- Heredia, M.G., Sánchez, C.S.-G., Peiró, M.N., Fernández, A.S., López-Bueno, J.A., Muñoz, G.G., 2022. Mainstreaming a gender perspective into the study of energy poverty in the city of Madrid. Energy for Sustainable Development 70, 290–300.
- Karjalainen, S., 2007. Gender differences in thermal comfort and use of thermostats in everyday thermal environments. Building and Environment 42, 1594–1603.
- Longhurst, N., Hargreaves, T., 2019. Emotions and fuel poverty: The lived experience of social housing tenants in the United Kingdom. Energy Research & Social Science 56, 101207.
- Magda, I., 2020. Jak zwiększyć aktywność zawodową kobiet w Polsce? IBS Policy Paper.
- Magda, I., Lewandowski, P., Sawulski, J., 2019. Czy polski system emerytalny zbankrutuje? [WWW Document]. IBS - Instytut Badań Strukturalnych. URL <https://ibs.org.pl/publications/czy-polski-system-emerytalny-zbankrutuje/> (accessed 3.3.23).
- Magda, I., Sałach, K., 2021. Gender pay gaps in domestic and foreign-owned firms. Empir Econ 61, 2237–2263.
- Middlemiss, L., 2022. Who is vulnerable to energy poverty in the Global North, and what is their experience? WIREs Energy and Environment 11, e455.
- Sintov, N.D., White, L.V., Walpole, H., 2019. Thermostat wars? The roles of gender and thermal comfort negotiations in household energy use behavior. PLOS ONE 14.
- Sokołowski, J., Frankowski, J., 2021. Jak poprawić jakość życia osób ubogich energetycznie? (No. 01/2021), IBS Policy Paper.
- Sokołowski, J., Frankowski, J., Lewandowski, P., 2023. Energy poverty, housing conditions, and self-assessed health: evidence from Poland. Housing Studies 1–30.

www.ibs.org.pl